

KARÁCSONY SÁNDOR FELNŐTTNEVELÉSI KONCEPCIÓJA*

A magyar neveléseméleti irodalom — történetiségében szemlélve — mindig nyomon követte a hazai felnőttnevelési mozgalom fejlődését. Nemzetközi vonatkozásban is elismerésre méltó, ahogy a századforduló nagy népi ihletésű, feltörekvő mozgalmához kapcsolódva Schneller István¹ jelentős elemző tanulmányait "szülte" a szabadegyetemekről és az iskolán kívüli művelődés kívánatos, optimális intézményrendszeréről.

A felszabadulás utáni népi demokratikus forradalomhoz kapcsolódó, nyugodtan mondhatjuk: kulturális forradalom nemzetközileg ismét a legkorszerűbb szinten — Karácsony Sándor tollából² hívta életre a magyar felnőttnevelés első átfogó elméleti koncepcióját. Egy olyan konstrukciót, amely beilleszkedett egy egységes embernevelési koncepcióba, amely stratégiájában társada-

*A szerzőtárs hálásan emlékezik Boros Dezsőre, az igaz pedagógusra és pedagógiai elméleti munkásra, aki e tanulmány megírása és megjelenése között 1987. december 20-án halt meg. Ez a közösen írt tanulmány is szolgáljon személyisége emlékéül.

¹L. Schneller István: Pedagógiai dolgozatok. Bp., 1900. I/325. kötetben az "University extension" (175—292. o.) c. tanulmányt és "A szabad tanításról" szóló tanulmányt. = Erdélyi Múzeum 1909. XXVI. K. (május) 1. füzet, 1—25. o.

²L. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia (1945), A magyar béke (1947) c. kötetében megjelent e témájú tanulmányait, továbbá az Új Szántásban 1948-ban "Felnöttek nevelése" címen közölt átfogó tanulmánysorozatát (193—202., 253—263., 321—326., 385—390., 449—455., 557—584. o.). A felnőttnevelésre és szabadművelődésre vonatkozó tanulmányait "Nagykorúak és felnöttek" címen 1950-ben rendezte egységes kötetbe, melyet "A nevelés társaslélektani alapjai" című, nevelési rendszere egészét kifejtő könyvsorozatának befejező, 10. kötetének szánt. Ezt a kötetét 1950-ben nem engedték megjelentetni, s ez máig adóssága a hazai tudományos könyvkiadásnak. A tanítványoknál a kötet elméleti bevezetője és a kötet összeállítási terve rendelkezésre áll. E bevezetőből tanulmányunk későbbi részében a nagykorú és felnőtt megkülönböztetésre vonatkozó fejlődéslélektani megállapításokat — a kézirat alapján — fogjuk közölni. Karácsony Sándor műveinek bibliográfiáját egyébként Karacs Zsigmond összeállításában — a Hajdú-Bihar megyei Könyvtár jelentette meg Debrecenben 1986-ban, 38 oldalon.

lomtörténetileg, fejlődés- és szociálpszichológiailag szisztematikusan átgondolt és a nevelés folyamatának a specifikumai szempontjából is kidolgozott.

Jellemző és tanulságos már az is, ahogy "A felnőttek nevelése" című tanulmány sorozatát indítja Karácsony Sándor. Azt írja, hogy ha rajta múlna, ő a pedagógiai tevékenység legfontosabb részének a felnőttnevelést tartaná, mert az nagyon elhanyagolt állapotban van. A társadalom nem volt berendezkedve a felnőttnevelés ellátására, az ifjúság nevelésére koncentrált. Sokan nem is érezték ennek a problémának a súlyát. A nevelés ügye a gyerekekre vonatkozó pedagógiává specializálódott. Ennek igazolására példákat hoz fel a forgalomban levő nyelvkönyvek szövegéből, amelyekben megmosolyogtató olvasmányok és példamondatok "építik" egy letűnt kor világképét.

A szakirodalommal lépést tartó olvasó látja, hogy ma ennek a méltatlanul elfelejtett nagy magyar gondolkodónak, nevelőnek és kultúrpolitikusnak az újraértékelési, s némileg "újráfelfedezési" időszakát éljük, gondolatait "sine ira et studio"-becsületességgel felidézõ, elemzõ, kritikailag értékelõ magatartások alapján. Egész társadalmi, tudományos, ideológiai és kulturális fejlődésünk utolsó két évtizede teremtette meg ehhez az alkotó légkört.

Bár Karácsony tudományosságát már a felszabadulás előtt többen megkérdőjelezték sajátos tudományos szemlélete alapján, amely a hangsúlyt nem az elődöktől való idézésre, lábjegyzetekre, hanem a gondolatok alkotó továbbfejlesztésére, az innovatív, új gondolatokra helyezte,³ ugyanakkor a hetvenes évektől kezdődő újraértékelésekből néhány fontos tudományterületen az derült ki, hogy Karácsony Sándor nemcsak a nemzetközi és hazai szaktudomány saját korában érvényes szintjén gondolkodott, hanem továbbvitte ezeket a gondolatokat, sőt nem egy tudományterületen nemzetközileg is megelőzte korát. Ezen értékelő megállapításokhoz azonban Karácsony műveinek alapvetően újszerű, azok a saját kora tudományos gondolkodásával összevető elemzése és elméleti kritikai értékelése kell, nem elég csak a Karácsonynál ritka szakirodalmi hivatkozásokra szorítkozni. Nem lehet feladatunk az újszerű kritikai értékelés folyamatát ismertetni, csak jelezzük, hogy ilyen elemző értékelésekkel jutottak el kutatók ahhoz, hogy Karácsonyban a neveléslélektani nyelvelmé-

³A legnyilvánvalóbban ezt a kifogást Szabó Dezső történészprofesszor fogalmazta meg a debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészkarának ülésén Karácsony professzori pályázata kapcsán. Idézi Lányi Gusztáv: Egy "társaslélektani nézet" karakterológiájáról c. tanulmányában. = Világosság, 1985. 12. sz. 76. o.

let, a szemiotika és kommunikációelmélet, sőt a szociálpszichológia hazai megalapozóját, e szemléletek első magyar képviselőjét lássák.⁴

A Karácsony-problémát újraértékelők sorához szeretnénk e szerény kísérletünkkel kapcsolódni, amelyben Karácsony felőttnevelési és szabadművelődési koncepcióját igyekszünk korának felőttnevelési gondolkodása és a mai tanulságok szempontjából újragondolni és értékelni. Terjedelmi problémák miatt csak a kimondottan felőttnevelési aspektusból írt munkáira szorítkozunk, Karácsony egész nevelési rendszeréből adódó sok más, e vonatkozásban is hasznosítható tapasztalatra most nem térhetünk ki.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg Karácsony felőttnevelési koncepciójának alapját képező pszichológiai gondolatokkal, s az ezekre épülő felőttnevelési viszony alapproblémáival.

Karácsony a pszichológia nagyon sok területét áttekintette. Az általános lélektan mellett komolyan vette a differenciállélektant, különösen a fiú- és leány-, illetve a férfi- és a nőnevelés különbségeinek a taglalásakor. Nincs olyan munkája, amelyben valamilyen formában ne említene a fejlődéslélektant, a szociálpszichológiának pedig — előbb már utaltunk rá — első magyar művelői közé tartozik. Számára azonban a lélektan a pedagógia segédtudománya volt, legfőbb megállapításait is pedagógiai problémáinak a megválaszolásánál alkalmazta. Ez a fő nehézsége annak, hogy a pszichológia egyes részágaival kapcsolatos álláspontját külön-külön lebontsuk és megvilágítsuk, mert ezeket a pszichológiai diszciplínákat összeolvasztja és együtt alkalmazza a pedagógiai problémák megoldásában. Különösen így van ez a szociálpszichológia általa képviselt társaslélektani területével, amely minden pedagógiai gondolatát, megállapítását áthatja, hiszen egész pedagógiai, így felőttnevelési koncepcióját is — az általános lélektannal való harcban — társaslélektani alapon fejti ki, összegzi.

Erre épül a nevelés legfőbb alapproblémájának, a nevelhetőségnek a karácsonyi koncepciója. Röviden kénytelenek vagyunk általános vonatkozásban is foglalkozni vele, hogy a felnőtt nevelhetőségéről később mondandónkat jobban érthessük. Karácsony tudomásul vette a filozófia tanítását arról, hogy az egyen autonóm, s vele a másik ember csak társaslelki funkcióinak a segítségé-

⁴Vekerdi László: Az absztrakt filozófia és a nyelv. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XII. Bp., AK, 1981, 227 o. Buda Béla: A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája. Bp., TK, 1986, 323 o. Fabriczius-Kovács: Kommunikáció és anyanyelvi nevelés. Bp., OPI 1980. Lányi Gusztáv: Karácsony társaslélektani rendszere. = Magyar Filozófiai Szemle, 1982. 6. sz. 837—876. o.

vel kerülhet kapcsolatba. Csak úgy tud rá olyan hatást gyakorolni, benne olyan reagálást kiváltani, amely már a nevelhetőség határát súrolja. Karácsony pedagógiájában tehát kulcsszerepe van a másik embernek, a társas kapcsolatnak, viszonynak. Szellemes tömörséggel foglalja össze Karácsony ez irányú gondolatait Kontra György, amikor kifejti:⁵ a nevelés társasjáték, nem mindig játék ugyan, de a "társassága" nem vitatható. Eszköze lehet az élet, a kultúrának mindazon területe, amelynek létfeltétele az egyik ember valamilyen formájú viszonya a másikhoz. "A nyelv, a művészet, a társadalom, a jog és a vallás csupa olyan vonatkozás, amely kettőnkön áll, az egyik és a másik emberen."⁶ Ezekre a viszonyokra keresztül történhet az egyén nevelése, az egyénre gyakorolt olyan hatás, mely fejlődést válthat ki belőle. Nem direkt módon, hanem indirekten a viszonyuláson keresztül. Nem lehet direkt értelmi, érzelmi, akarati nevelésről beszélni, hanem meg kell keresnünk azokat a formákat, amelyek indirekten hatnak. Ez azt jelenti, hogy például az értelem nevelésének az eszköze az, hogy beszélgetünk azzal, akit meg akarunk változtatni. Nem a tartalom, hanem a beszélgetés, s közben a viszonyulás ténye, formája biztosítja a hatás megszületését, és maga a közben megvalósuló közös tevékenység, munkaközösség, benne mindkét félnek, a nevelés részeseinek az aktivitása. Ez a modern nevelés alapvető gondolata, amely napjaink szocialista nevelésében is megérni látszik. Amit ebből a legkevésbé tudunk mindennapi munkánkba átvinni, az a nem tartalmi, a különböző viszonyulásokon alapuló, formális hatás kérdése. Erőltetjük a tartalmi, ismeretközlő hatásokat, pedig ezek a korszerű ismeretek is elsődlegesen a formális hatás, például az élet jelenségeinek saját vagy munkaközösségi, de önálló felfedezése révén rögzülhetnek. Karácsony Sándor gondolatai különösen e vonatkozásban adnak segítséget a ma pedagógusainak. A pedagógiai szociálpszichológiának egyik első, sajátos megközelítése ez a magyar neveléstudományban. Nem ad hoc megjegyzés, egy teljes nevelési rendszer épül rá. Jelentős érték máig is.⁷

⁵Kontra György: A neveléstudomány társaslélektani alapjai. = Valóság, 1986. 2. sz. 87–88. o.

⁶A másik ember c. almanach. Debrecen, 1942. Exodus, 22. o.

⁷Nincs helyünk Karácsony egész szociálpszichológiai koncepciójának a részletes ismertetésére, különösen annak bizonyítására, hol a helye ezzel a szociálpszichológia hazai és nemzetközi történetében. Legyen elég csak hivatkozni Boros Dezső: "Kísérlet Karácsony Sándor pedagógiájának rendszerezésére" c. halála előtt írt, utolsó nagyobb munkájára (kézirat, Debrecen, 1987. 158. o.), amelyben egy jól sikerült, nagy fejezetet szentelt ennek a kérdésnek. Részben Lányi nyomán (i. m.) részletes szöveg- és problémaösszevetést végez a szociálpszichológia nemzetközi nagyjainak elismert Allport és

Folytassuk tovább elemzésünket Karácsony fejlődéslélektani koncepciójához és az előző társaslélektani felfogáshoz kapcsolódó felnőttnevelési viszonyról szóló gondolatok értékelésével.

A képlet Karácsony szerint világos: "Nem régóta, de ma már tudja a pedagógia, hogy a nevelés nem általában véve gyerek, hanem kisgyerekek, növénygyerekek, serdülők és adolescensek ügye. De ha nem lehet egyformán viszonyulnunk kisgyerekekhez és adolescenshez, csak természetes, hogy felnőttekhez ötödikféleképpen kell, hogy viszonyuljunk. Mióta az ifjúságlélektannak fejlődéslélektan a neve, azóta a pedagógus a kisgyermeknek a játszótársa, a növénygyermeknek a vezetője, a serdülőknek ideálja, az adolescensnek ellenfele. Csak a felnőttnek nem mer még egyszerűen társa lenni."⁸

A gondolat magvát az adja: az egészségesen fejlődött felnőtt ember jellemzője, hogy társaslelki kategóriái: a jog, a művészet, a tudomány, a társadalom és a vallás teljesen kifejlődtek, tehát a felnőtt érett az ezen társaslelki viszonyulásokban való élésre. Egészséges, termékeny életének alapja, hogy megfelelő társas viszonyulásokat biztosítsunk ezek működéséhez. Ennek legfőbb biztosítója — láttuk előbb — a másik ember autonómiájának a feltétlen megvalósulása, melynek feltételei a társadalom jogviszonyában a demokrácia, függetlenség és mellérendeltség.⁹ A jogi viszony akkor kerül be két ember relációjába, ha két autonómia önkifejtésének küzdelmében egyensúlyi helyzet támad. Az én függetlenségem és a te függetlenséged dokumentálja azt. Te viszont nem lehetsz független, csak ha az én függetlenségemet dokumentáltad. Ha leigázol, vagy én leigázlak, nem lehetünk nyugodtak, mert az én szabadságtörekvéseim a te uralmatod mindvégig zavarják, veszélyeztetik, s mindez fordítva is igaz.

Mead, valamint Karácsony egymástól független, nagyjából egy időben keletkezett, lényeges összeeséseket is mutató nézetei között. Míg az elsőket mi magyarak is joggal annyira fontosnak tartjuk, hogy kiemeljük (l. Pataki Ferenc: Pedagógiai szociálpszichológia. Bp., 1976. Gondolat, 728 o.), addig Karácsony Sándor sem az idézett gyűjteményben, sem az értékelő szövegben egyetlen méltató szót sem kapott. Nem lényegtelen megemlíteni, hogy Buda Béla viszont "A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája" c. könyvében (Bp., TK, 1986, 323 o.) legalább néhány elismerő szóval főt hajt Karácsony Sándor előtt, ezt írván: "Pedig csaknem fél évszázada, hogy Karácsony Sándor megírta "Magyar nyelvtan — társaslélektani alapon" (1938) c. elfeledett, pedig zseniális és máig is világméretben újszerű könyvét, amely az egész magyar nyelvtant a kommunikáció modelljére építi fel, és az elvont nyelvtani kategóriákat a vásár és vásári kommunikációk és tranzakciók példáin teszi érthetővé."

⁸ Karácsony Sándor: A felnőttek nevelése. = Új Szántás, 1948. 199. o.

⁹ Karácsony Sándor: A másik ember c. almanach. I. m. 4—22. o.

Erre épülhet a felnőtt többi kifejlődött társaslelki kategóriájának az egészséges működése és a felnőtt kiegyensúlyozott termékeny élete. Ez a biztosító az ember jó közérzetének. Így deríti fel, teljesíti ki az életét a művészet, melynek alapvető feltétele, hogy sikerül úgy kifejezni magamat, hogy te jelképileg magadra ismeresz bennem, mert én őszintén kifejtettem magam. Az egyenrangú társasviszony alapján jut el a felnőtt odáig, hogy nem éri be gyűjteménnyel, a tudomány egészére tör. "Az általam megismert érvényes igazságot képes vagy megismerni, mert megérted az egyetlen jel jelentését, melyet az én törekvésem biztosít az érthetőség világosságával."¹⁰ Karácsony szerint tehát a nevelési viszony fontos feltétele a megértés, mely nélkül nem lehetséges tudomány, de nevelés és jó közösségi élet sem. Ennek szerinte egyaránt fontos része az én világos beszédem és a te megértő képességed.

Az igazán felnőtt emberre az is jellemző, hogy társadalomban éli közösségi életét, nem bandában, a feltétlen mellérendeltség, függetlenség, egyenjogúság és illetékesség alapján. Ez utóbbi, hogy az ember — képességei, rátermettsége alapján — "kapax" az élet valamely területén, itt irányítani, vezetni is képes — az az alapvető rendező elv, amely a szabadosságnak korlátokat szab. Ez a természetes tekintélynek és fegyelemnek, a munka és az együttélés fegyelmének az alapja, amelynek alapján elismerem a másik ember vezetői, parancsolási szabadságát, és nekem e viszonyban szabad engedelmeskedni. (Azonnal kitűnik, hogy ez az egészséges felnőttnevelési viszonyoknak is az alapfeltétele.) Tehát a tetterendszerben (szokásrendszerben) is a felnőtt egészséges életének alapja a másik ember tisztelete, eszerint úgy cselekszenek a felnőttek, hogy mások elviselhessék és viszont. Végül "az áhítat fokán", a vallásban az egyik ember — sérelem nélkül — kinyilatkoztathatja saját meggyőződését, és általában "szellemisségét" a meggyőzés tisztasága hevíti áhítatosság, nem a mítoszok homályos sejtelméi.¹¹

A felnőtt ezekben a társas viszonyulásokban alakul, fejlődik, ezek képezik nevelésének, továbbfejlődésének az alapját is. Így érthető, hogy Karácsony a felnőttnevelési alapviszony legfőbb követelményének azt tartotta, hogy a felnőttnevelő egyszerűen illetékes társ tudjon lenni ezekben a társas kapcsolatokban. "Társ, aki ugyanolyan, mint ő szeretne maradni vele való vonatkozásában mindvégig, tehát független, őszinte, világos, szabad és meg-

¹⁰Karácsony Sándor: 1948. I. m. 199—200. o.

¹¹Karácsony Sándor, uo.

győződésének tiszta hevében áhitatos,... s áldozatra, szolgálatra kész ember. Hogy ő a nevelő, azt csak az az egy jel árulja el, hogy a felnőtt nevelőjének fogadja el magához képest, saját magát pedig önként tekinti másik embernek, a nevelési alapviszonyban növendéknek, vagy tanítványnak... A felnőttnevelés tehát csak akkor bontakozik ki a pedagógia szándéktalan gyerekkességéből, ha a felnőttet nevelői magukkal egyenrangú félnek ismerik el és tisztelik felnőtt társaikat és mint maguk is társak viszonyulnak hozzájuk."¹²
A felnőttnevelés egészét átható, máig érvényes alapvető törvényszerűség ez, amelyről a felnőttnevelés, közművelődés egyetlen szakágában, formájában sem szabad egy pillanatra sem megfeledkezni.

Karácsony a felnőttnevelési viszony elemzése kapcsán beszél a pedagógiai éroszról. A pedagógiai érosznak a tanuló, növendék oldaláról megnyilvánuló alapfeltétele: a művelődési vágy, a növekedésre való hajlandóság. A hazai és nemzetközi felnőttnevelési szakirodalom máig nem elemezte mélyebben és érvényesebben ezt a kérdést, mint Karácsony. "Valami titok lappang itt, meglehet, hogy a felnőttek nevelésének a sikere éppen ennek a titoknak a megfejtésén fordul."¹³

Karácsony a művelődési érdektelenségnek, közömbösségnek két fő típusát tapintja, elemzi ki. Mindkettőnek az alapja az ember kollektív életérzésének valamilyen okból való megrendülése. Nem egyszerűen egyéni életérzésről van szó, az egyén fent elemzett termelési, gazdasági, politikai, szociális stb. viszonyai, a többi emberhez való viszonyai alakultak úgy, hogy nem érzi szükségét a művelődésnek, nem érzi magát érintettnek, érdekeltnek a művelődésben. Ez sajnos nagyon tartós, nagyon makacs lehet. Csak a mindennapi lét alapvető, a különböző társas viszonyokban újból és újból megnyilvánuló szükséglete hozhatja magával a megrendült kollektív életérzés megvigasztalódását, a jelenségek, összefüggések igazi helyére rakását. Az élet irányításába, alakításába minden szinten való beleszólás lehetőségének (demokrácia) éreztetése, a jobbá tétel kilátásossága segíthet a kollektív életérzés megnyugtatózásában. "Kulturális nevelés és szakképzés csak ezután lehetséges igazán, amikor már érdemes műveltnek és szakképzettnek lenni."¹⁴

Nagyon lényeges a kollektív életérzés megrendülésének a másik, Karácsony által felismert típusa is: az önelégültség. "A kollektív életérzés nemcsak kielégítetlen igényeibe rendül bele, hanem abba is, ha minden igénye kielé-

¹²Karácsony Sándor, 1948. I. m. 200. o.

¹³Karácsony Sándor, 1948. I. m. 257. o., 257—263. o.

¹⁴Karácsony Sándor, 1948. I. m. 261. o.

gúl. Különösen, ha hamar kielégült, még mielőtt differenciálódhatott vagy magasabb fokon jelentkezhett volna.¹⁵

A felnőttnevelésben részt vevők oldaláról tehát csak azok nevelhetők, akiknek kedvük van a nevelődésre. Nem lehet kedvük csak azoknak, akiknek technikai természetű gátlásaik már nincsenek. Legkedvölőbb technikai gátlásuk pedig azoknak van, akiknek a szociális közérzetük nem jó. Ezért — vonja le a következtetést Karácsony — "a szabadművelődés jelenlegi állapotában jogi nevelés, vagy mondjuk ismertebb néven: politikai, világnézeti, ideológiai nevelés",¹⁶ mert a társadalmi lét alapvető fejlődése mellett ez a legfőbb záloga a kollektív életérzés megnyugvásának, a művelődési vágy feléledésének.

A pedagógiai érosz másik alapvető feltételének a nevelésre illetékes nevelő személyiségét tekinti. "Minden vágyat csak potencia elégíthet ki, nevelni csak potens ember nevelhet. "Átadó"-képessége csak olyasvalakinek lehet, akinek van mit átadnia: kultúrája, jelleme, jövőbe vetett hite, egyszóval "akitől telik".¹⁷ A potenciának a másik fél felé mutató formája: a készség. A képesség kész odaadni azt, amit a hajlandóság befogadni vágyik. Egy pluszról, valami többről van itt szó, ezzel a többel neveli, azaz növeli az egyik fél (a nevelő) a másikat, s ezzel a többel nő a másik fél (a növendék) nevelés közben. ... A "hajlandó" növendéket csak "értékes" nevelő nevelheti. Az sem mindig több vagy más, amit a nevelőtől vár és kap, de mindig érték és csak akkor van értelme a nevelésnek, ha mindig "értékesebb" is, mint a növendék eddigi szellemi értékei voltak.

A felnőttnevelési viszony alapvető feltételei ezek. Nagyon fontosnak tartjuk azt a gondolatot, hogy a felnőtt növendék önként vállalja és kezdeményező félnek fogadja el az illetékes nevelőt, aki számára — saját és társas közösségi életét emelő — értéket képvisel. Tegyük hozzá — mert nagyon fontos aktuális tanulság ez a mai felnőttnevelés számára —, hogy ez az érték mindig a jövő felé mutató! "Az életnek fejlődnie kell, mégpedig dialektikusan. A nevelés, ha fejlődésképes társadalom nevelődéséről van szó, mindig antitézise a jelen kultúrájának, s a jövő szintézisét készíti elő."¹⁸

Karácsony Sándor tehát lehetségesnek és szükségesnek tartotta a felnőttnevelést önkéntes vállalás esetén, és lehetségesnek a kezdeményező nevelő tár-

¹⁵Uo.

¹⁶Uo.

¹⁷Karácsony Sándor, 1948. I. m. 449—450. o.

¹⁸Karácsony Sándor, 1948. I. m. 451. o.

sas viszonyulásának a személyiségalkító hatását is. Elsősorban nem a direkt tartalmi hatás, hanem a társasviszonyulás formai oldala révén, szemben a felnőttnevelés több mai polgári elméleti felfogásával, amely a felnőttnevelés egyetlen lehetséges formájának csak az önművelést tartja.¹⁹ Ez nemzetközileg is jelentős helyet követel Karácsonynak a felnőttnevelés egyetemes elméletében.

Karácsony felnőttnevelési koncepciója kiváló értékének tartjuk azt a fejlődéslelektani szemléletét, amelyben felismerte — a kedvezőtlen társadalmi-művelődési-nevelési körülmények miatt — az egyén fejlődésének a megrekedési lehetőségét. Bátran le merte vonni ennek egyáltalán nem népszerű konzekvenciáit: a nagykorú és a felnőtt megkülönböztetését. Kéziratban maradt utolsó kötetének címe, "Nagykorúak és felnőttek" éppen ezt a megkülönböztetést jelezte volna. A kézírásos bevezetőből idézünk: "Elsőnek könyvem címéért kell engedelmet kérnem. Fejlődéslelektani kutatásaim azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy nem minden nagykorú embertársam felnőtt is egyben. Sokaknak az élete mennyiségi változások egymásutánjából tevődik össze, ezek születnek, nőnek, később öregszenek, a végén meghalnak. Felnőttnek lenni minőségi változás, ugrásszerű fejlődés következménye. Ha nem úgy volna, nem volna értelme annak a nagy tudatosító munkának, mely ideológiai képzés, versenyek, politikai nevelés formájában országszerte folyik. A szovjet ember minőségi ember, mondja Makarenko. Hadd tegyem hozzá: a minőségi ember felnőtt ember. Ne haragudjanak meg érte a többiek, hogy áperzte megmondom, csak bizonyos fajta emberek felnőttek; könnyű ezek után kitalálni, hogy kik. A többiek, ha emberkort értek is, bizony csak nagykorúak."²⁰

Karácsony egész értékrendszerét kellene ismertetnünk s ennek fejlődéslelektani kialakulását az embernél, hogy tartalmilag is kifejthessük, milyen sajátosságok jellemzik a társaslelki kategóriák egyes területein a különböző szinteken fejlődésben megrekedt nagykorúakat. Hely hiányában csak hivatkozhatunk Karácsony "Magyarok kincse. Értékrendszer és axiológia" című, 1944-ben

¹⁹ Franz Pöggeler: Methoden der Erwachsenenbildung. Herder Freiburg—Basel Wien, 1964. 312—328. o., vagy Werner: Didaktik und Methodik des Erwachsenenunterrichts. C. Heynememe Verlag. I. 218. o.), aki pl. a II. világháború utáni felnőttnevelés fő irányító elvének az önképzés spontánságát és a mások általi képzésről való lemondást tartja. A felnőttnevelés nemzetközi koncepcióinak tipizáló értékelését l. bővebben Durkó Mátyás (szerk.) "A felnőttnevelés pedagógiai kérdései" c. egyetemi jegyzet (Bp., TK, 1966) szerkesztő által írt: "A felnőttneveléssel kapcsolatos polgári nézetek történeti áttekintése" c. fejezetben (20—42. o.).

²⁰ Az előszó kéziratát Komlósi Sándor volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

az Exodus kiadónál megjelent munkájára, ahol az érdeklődő részleteiben is megismerkedhet ezekkel a fontos gondolatokkal. Karácsony zseniális értéke ezek felismerése és főleg felnőttnevelési alkalmazása: "Sokszor a nevelőnek nem is az a dolga, hogy modern emberekké emelje a múlt korszakban visszamaradtakat, hanem két-három korszak mélységéből kell embereit felhozni, ha a ma színvonalán szeretné tudni és látni őket."²¹ Karácsony e téren egész mai marxista személyiségfejlődési gondolkodásunk egyik elindítója lett — határozottan nemzetközileg is megelőzve korát.²² Erre nézve két bizonyítékot hadd hozzunk: A marxista fejlődéslélektani vizsgálatok eredményeként előbb W. Szewczuk (1959), később B. G. Ananjev (1968)²³ — az egyes pszichikus funkciókról és magasabb személyi tulajdonságokról bizonyította, hogy az "élettségnek ez az időbeli heterogenitása megőrződik az összes formációkban", és kedvezőtlen körülmények között egyes nagykorúak nem érik el a felnőttekre jellemző minőségi szintet, hanem a fejlődés gyermek, serdülő vagy ifjúkori szintjén rekedhetnek meg.

Karácsony a személyiség egészére nézve megrajzolta a fiatalkori és felnőtté fejlődés kategóriarendszerét, sőt rendkívül izgalmas és tetszetős hipotézisként — melyet a szaktudomány még azóta sem tudott elvetni, miközben számtalan tapasztalati tény alátámasztotta — kifejtette: "Nemcsak a fejlődés irányvonalát mutatja ez a táblázat, a visszafejlődésnek, a megöregedésnek, a divatból kimenésnek, a lassú elmúlásnak is ugyanez az irányvonala, csak éppen ellenkező előjellel, hátulról visszafelé."²⁴ Egyes pszichikus funkciók területén a fenti szerzők kísérleti vizsgálatokkal részben igazolták már ezt a hipotézist, de a személyiség egészére vonatkozó bizonyítás vagy cáfolat még egyetemes feladatként áll a felnőttkor fejlődéslélektana előtt.

Az UNESCO Felnőttnevelési Világkonferenciáin csak a század hetvenes és nyolcvanas éveiben vétődött fel hangsúlyosan²⁵ a művelődés szempontjából hátrányos helyzetű "nagykorúakkal" való nevelői foglalkozás gondja, amelynek

²¹Karácsony Sándor, 1948. I. m. 201. o.

²²Részletesebben l. Durkó Mátyás: "Felnőttkori sajátosságok és a felnőttnevelés". Bp., 1988. Kossuth (megjelenés alatt).

²³Włodzimierz Szewczuk: Psychologia człowieka dorosłego. Warszawa, 1959; B. G. Ananjev : Cselovek kak predmet poznanija. Leningrád, 1968.

²⁴Karácsony Sándor: A magyarok kincse. Bp., 1944. Exodus, 211—213. o.

²⁵John Lowe: A felnőttek oktatása — világperspektíva. (Ford. az Ontario Institut for Studie in Education Toronto 1975-ös kötete alapján.) Bp., 1983. ELTE jegyz.

alapja ugyanaz a megrekedtségi probléma, amit Karácsony már 1944–48 között többszörösen felvetett.

Döntő kérdés az ő esetükben is a nevelői viszony kérdése, melynek alapja nem lehet más, mint a másik ember tiszteletére, autonómiájának biztosítására vonatkozó karácsonyi gondolat, talán még erősebben hangsúlyozva a nevelői segítség áldozatkészségét. Társadalmi helyzeténél, életkoránál fogva a nagykorú is joggal követel magának emberi egyenrangúságot, tiszteletet, megbecsülést. Mindenekelőtt tudomásul kell venni az adott személyiség szociális és pszichikus jellegzetességeit — akkor is, ha azok nem kedvezőek —, azt a motivációs és fejlettségi szintet, amelyen ténylegesen van. Mindenki csak arról a szintről indítható, fejleszthető, csak azon közelíthető meg, amelyen reálisan van. Minden elindítás, motiválás első szabálya a "csere törvénye", a beilleszkedni tudás az egyén helyzetébe, gondolkodásmódjába, körülményeibe. Ezért fontos mindaz a vizsgálati eredmény, amely az ilyen alacsonyabb fejlettségi szinten megrekedtek pszichikus sajátosságaira vonatkozik. Most csak példaként sorolunk néhányat, részint a jelzett karácsonyi gondolatok, részint a legújabb nemzetközi kutatási eredmények alapján:²⁶ egy "értelmi szegénység", amelyet a sajátoshoz, a konkrétéhoz, a megszokotthoz fűződő érdekekkel jellemezhetünk, másrészt az általánossal, az elvonttal, az újjal, a merésszel való szembeállítással. Mindehhez kapcsolódik egy nyelvi korlátozottság, könyvkultúrával, a könyvből való tanulással szemben jelentkező gyanú, amelyet értéktelennek, haszontalannak, magától idegennek tart, szembeállítva az első kézből vett közvetlen tapasztalatokkal, közvetett verbális tapasztalatcserével. Életlátása az alapvető hasznosságelven, az azonnali felhasználhatóságon, élvezhetőségen mint alapvető érdekeken nyugszik. Közművelődésbe való bekapcsolása is mindennek a tudomásulvételén alapulhat. Döntő a hozzákapcsolódó felnőttnevelési viszony kialakítása, amely mindenekelőtt személyiségük adott állapotát, sajátosságait figyelembe vevő, azt megértő (mert előidéző körülményei, pszichikus helyzete miatt megmagyarázni is tudó), ezért a továbbiakban vele egyenrangú, mellérendelő magatartásba kerülő, őt emberségében és a nagykorúságában, családi, társadalmi helyzetében tisztelő és a szükségletek, hiányok megérzésében érzékenyen és figyelmesen segítő andragógiai viszony. Benne sarkponti kérdés "a másik ember tisztelete", az egyenrangú emberi viszony, a nagykorú egyenlőség biztosítása.

²⁶Karácsony Sándor: Magyarok kincse, i. m. és R. Shaw—L. West: "Chase dismissed". Adult Education, 1972, 6. sz., 355. o.

Az egész felnőttnevelési folyamat módszertanára vonatkozóan irányelvként lehet elfogadni Karácsony Sándor azon alapvető gondolatait, amelyeket az alulról és belülről fokozatosan kinövesztett fejlődésről mondott. Kapcsolódik ez ahhoz, amit a művelődésre motiválás problémáiról előbb kifejtettünk, s amit a szerves fejlődés feltételeiről még a következőkben mondandók leszünk. De ugyanez a kérdés — csak magasabb szinten — az is, amit az értelmiség ideológiai átképzésének a szerves folyamatáról megfogalmazott. "Nagyobb baj ennél, hogy az ilyen átképzés nem felel meg a természeti valóság szerves egymásutánjának. A nemrég még polgári, osztályharcos életkörülményeket és érdekeket tükröző társadalmi tudat nem változhatik meg csak úgy magától, ha reális alapja eddigi társadalmának gazdasági struktúrája legalábbis szerinte és számára változatlan. Ha igaz az, márpedig az, amit Marx úgy állapított meg: az emberek társadalmi léte határozza meg a tudatukat, a legtöbb volt középosztálybeli úgy válik értelmiségi munkássá, ha rádöbben, hogy nem sérelem érte, hanem juttatás, s az az erő, mely kiröpítette börtönéből, nem epizódjellegű véletlen, hanem a fejlődés kirobbanó energiája. A termelési viszonyok összegzésének a teljes megváltozását és átalakulását kell a maga realitásában érzékelnie előbb, hogy új társadalmi tudata támadhasson, s a későbbi ideológiai átképzés olyan szerves felépítménnyé válhasson nála, mely aztán igazán tevőlegesen hat majd vissza úgy a maga, mint közössége (esetünkben: tanítványai) társadalmi fejlődésére."²⁷

Karácsony tanítása igaz. A meglévő motivációkra építés, ebből új, belső mótvumnak az ébresztésével valósul meg az alulról és belülről való fokozatos fejlesztés, a belső érdeklődéstámasztás. Eközben az elért fokok aktív gyakoroltatása az a módszertani út, amit a felnőttnevelési, közművelődési kiscsoportoknak a sikeres, szerves fejlesztés reményében ma is járni lehet és kell.

Hogy milyen előnyt jelentett Karácsony Sándor számára az előbb bemutatott érett fejlődéslélektani és szociálpszichológiai látásmód és az erre alapozódó felnőttnevelési szemlélet, kitűnően bizonyítja az a vita, amelyet egy ezen ismeretek hiányában íródott korabeli felnőttnevelési tanulmány szerzőjével folytatott, aki veszélyesen összekeverte a felnőttekre és a nagykorúakra jellemző sajátosságokat, s alapvetően téves felnőttnevelési megállapításokra jutott. Ezek a gondolatok egyúttal Karácsony felnőttnevelési koncepciójának az összefoglalására is alkalmasak — ezért bár a részlet nagyobb

²⁷ Karácsony Sándor, 1948. I. m. 580. o.

terjedelmű, egészében közöljük: "Nemrég olvastam egy tanulmányt a felnőttek neveléséről. Tehetséges, képzett fiatalember írta, de ezen a téren még ott tart, hogy a felnőtt ember jellegzetességeit, az ifjúságtól eltérő mivoltát ilyenekben látja, mint: szellemi életének megmerevülése; bizalmatlanság, elzárkózottság, előítélet a nevelők iránt, egyéniségének kialakultsága, érett gondolkozása, gyakorlati irányú érdeklődése, közösségben tekintve, és a gyermeki közösségekhez képest heterogenitása. Ellenszerűen élénk előadást, szemléltető eszközöket, vitát, megoldandó feladatokat, közvetlenséget, együttes élményt, életszerűséget, nivellálást ajánl. A szellemi élet megmerevülése nem a felnőtteket jellemzi, hanem egyrészt az adolescenseket, tehát ifjakat, másrészt az öregeket. A bizalmatlanság, elzárkózottság, előítélet sem az előadónak szól s nem par excellence felnőttek részéről, hanem osztályharc közben az egymással szemben álló társadalmi osztálybeliek egymáshoz viszonyulására jellemző tünetképpen. A kialakult egyéniséget és az érett gondolkodást leterrorizálnom talán nehezebb ugyan, de nevelnem és tanítanom inkább könnyebb, mint lenne akkor, ha az egyéniség kialakulatlan, a gondolkodás is éretlenebb lenne. Az meg már egyenesen tévedés, mintha a felnőttek és ifjak úgy viszonyulnának egymáshoz, mint gyakorlati érdeklődés az elméletihez. Ellenkezőleg. A felnőttek közt egymás mellett található a kettő, ami az ifjúságnál időben egymás után fejlődik ki. A heterogenitás megvan gyermeknél, felnőttél egyaránt. Az ellenszerekkel sem vagyunk egyébként. Nem hiszem, hogy különbség volna e tekintetben felnőttek és gyerekek között; szemléltetésre, élénk előadásra (nem akarom az iménti felsorolást megismételni), együttes élményre egyformán mindenütt nagy szükség van, s nem tudom, a felnőtt szeret és óhajt-e intenzívebben vitatkozni vagy az adolescens. Aki eddig fejtegetésünket végigolvasta, annak nem mondunk semmi újat, mikor nyomatékosan ismétljük: a felnőtt — felnőtt. Abban különbözik a nem-felnőttektől, hogy kifejlődött valamennyi társaspszichológiai kategóriája. Ezzel szemben a kisgyerekeknek csak társaslelki életérzése fejlődött ki, a többi mind rá van hangolva erre az egyre, s ez az egy sem "jog" még, hanem "játék". Ez a "játék" a növényeknek "verseny"-nyé fejlődik már, közben kialakul a növénygyermek második társaspszichológiai kategóriája is, a társasérzelmi: a munkakedv. A pedagógus számára azt jelenti ez, hogy kisgyermek körében "együttes élménye" lehetőleg játékos legyen, növénygyermekkel pedig már olyan munkaközösséget alakítson ki, amelynek formája a verseny legyen, motorja pedig a munkakedv. Felnőttek is szeretnek, tudnak és szoktak játszani is, versenyezni is, mégis az övelük való életközösségnek nem ez a felső határa. Felnőttek nevelése közben a nevelő már a "jog" és "művészet" felnőttkategóriákban kell

hogy viszonyuljon és mozogjon, s nevelési célja sem lehet kevesebb: jogban autonómiára, művészetben a legszebb formák-adta gyönyörűségekre nevel."²⁸

Összefoglalva elmondhatjuk: Karácsony Sándor a maga korában korszerű, fővonalában a nemzetközi szaktudomány szintjén lévő, sőt némely vonatkozásban azt meg is előző felnőttnevelési koncepciót képviselt. Értéknek tartjuk, hogy a koncepciót beillesztette egy egységes embernevelési felfogásba, hogy korszerű fejlődés- és szociálpszichológiai gondolatokra épített, és hogy felvette a nevelési folyamat specifikumait a felnőttnevelésben.

Gondolatai a ma kibontakozó tudományos andragógia és az óriási feladatokat megvalósító, gyakorlati felnőttnevelés számára is átvehető, pozitív értéket képviselnek, akkor is, ha részleteiben vannak benne ideológiai torzulások, egészében még jelentkezik benne némi vázlagszerűség és hiányzik a részletekig hatoló kidolgozottság belőle.

²⁸Karácsony Sándor, 1948. I. m. 454. o.